

„Nem azért, mert nők vagyunk, hanem mert szakképesítést szereztünk”

Antoni Rita beszámolója

Az elmúlt évek során mind a négy visegrádi országban több esetben lehettünk tanúi küzdelmes tiltakozásoknak a szociális ellátó ágazatban, különösen az egészségügyben. Az ápolók alulról jövő mozgalmi fontos tiltakozásokat szerveztek az alacsony bérek, a rossz munkakörülmények, a kifizetetlen túlmunka, az ápolóhiány, az elvándorlás és az egészségügyi szektor általános állapota miatt. Hogyan jutottunk el az egészségügyi szektor leértékelődéséhez és marginalizációjához Kelet-Közép-Európában és azon túl? Mik a gondoskodó munka témájával kapcsolatos feminista szempontok? Hogyan alakítják a piaci mechanizmusok a gondoskodás értékéről folyó vitát? Többek között e kérdéseket járták körül a résztvevők 2016. október 11-én az „Ápolónői mozgalmak a visegrádi országokban és a gondoskodás társadalmi értéke” című kerekasztal-beszélgetésen, amely a Friedrich-Ebert-Stiftung „Nemek közötti igazságosság Kelet-Európában” című, 2012 óta futó regionális programja keretében valósult meg.

Kováts Eszter szervező, projektvezető megnyitó beszédében üdvözölte a résztvevőket: az egészségügyi és szociális szféra, valamint szakszervezetek, alulról szerveződő mozgalmak képviselőit, kutatókat, aktivistákat, politikusokat és további érdeklődőket. Elmondta, hogy a mind a négy országban jelen levő mozgalmak megértéséhez először is azt kell megvizsgálni, hogy miként gondolkodunk a gondoskodási munkáról, a betegápolásról, a kisgyermek, idősök és fogyatékosokkal élők gondozásáról. Kiterjedt szakirodalom foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy hogyan és miért vált ketté a produktív és reprodukív munka, ezek miként társultak az egyes nemekhez, és ezzel összefüggésben miképpen alakult ki köztük a termelő munkát felértékelő, a reprodukív munkát pedig leértékelő hierarchia. A neoliberais kapitalizmusban elsikkad a tény, hogy a munkaerőpiacon végzett termelő munka előfeltétele a reprodukív munka, amit láthatatlansága és el nem ismertsége miatt a gazdaság és a politika kimeríthetetlen, mindig rendelkezésre álló erőforrásnak tekint. Emiatt az állam nem tesz bele elég pénzt, így piaci szereplők lépnek be: aki megengedheti magának, megveszi a piaci, sokszor gyorsabb egészségügyi ellátást. Az egészségügy ily módon kialakuló „kétebességűsége” aláassa a társadalmi szolidaritást, mert aki megteheti, hogy fizet az ellátásért, az előbb-utóbb nem akar majd befizetni a közös kasszába. A megoldás keresésekor fontos azt is megvizsgálni, hogy milyen transznacionális folyamatokba ágyazódnak ezek a tiltakozások. Szlovákiát, Lengyelországot és Magyarországot is sújtja az ápolók tömeges elvándorlása nyugatra, Ukrajnából és Erdélyből viszont ezekbe az országokba jönnek az ápolók és idősgondozók az ottani még rosszabb körülmények elől. A probléma tehát nem oldódik meg, csak földrajzilag eltolódik. Amíg a férfiak nem veszik ki a részüket a gondoskodási munkából, és amíg nem találunk rendszerszintű válaszokat a gondoskodási munkával kapcsolatos kérdésekre, addig a nyugati nők emancipációja csak más nők, a rosszabb társadalmi státusú, vagy migráns nők vállán valósulhat meg. Kováts előadását Nancy Fraser gondolatával zárta, aki szerint a gondoskodás megszervezésének a baloldali politika középpontjában kell állnia.

Szikra Dorottya szociálpolitikus nyitó előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy az ápolómunka elismerése szorosan összefügg a jóléti állam működésével és a demokrácia minőségével. Sonya Michel amerikai történészre hivatkozott, aki az ápoló és gondoskodó

szakmát végzők mozgalmait a maternalizmus felől közelíti. Michel és szerzőtársaival feltette a kérdést, hogy a jóléti állam kanonizált történetének szereplői miért mindig férfiak (Hilscher Rezsőtől Bismarckon át William Beveridge-ig), és miután elkezdtek női példaképeket keresni, felismerték, hogy számos nő játszott történelmi szerepet a különböző országok jóléti rendszereinek kiépítésében. Ők voltak a hétköznapi hősök, akik a családtagokról, beteg szomszédokról stb. gondoskodnak, vagy fizetett gondoskodói munkát végeznek. Jó ideig kizárta egymást a kettő: a '20-as évek elején az elsősorban falusi lakosság egészségi állapotának javítása érdekében alakult védőnői mozgalmak képviselői apácaruha-szerű öltözetet viseltek. Ha férjhez mentek, elvárták tőlük, hogy onnantól kezdve hagyjanak fel a védőnői tevékenységgel és már csak a családtagjaikról gondoskodjanak. Ma már ez nem így van: a gondoskodó nő megosztja magát a kétféle gondoskodási forma között, ám ebben nem sok segítséget kap az államtól vagy a férfi partnertől, aki általában vonakodik otthoni gondoskodási munkát végezni. E gondoskodó tevékenységek fizetlenségét a feminista társadalomtudományok a férfiak és nők közötti társadalmi hatalmi viszonyokra vezetik vissza, és azt a megállapítást tették, hogy ha a vezető pártokon belül nők kerülnek kulcspozíciókba, akkor az adott országban megnő az esélye a gondoskodó munka méltó elismerésének. Ahogy Kimberly J. Morgan amerikai szociálpolitikus is írja, ha megfelelő számban vannak jelen a nők a politikában, az kimutatható hatással van a család- és egészségpolitikára. Erre jó példa Románia, ahol az utóbbi időben számos pozitív változás történt a családpolitikában, és a vonatkozó törvényjavaslatokat pártállástól függetlenül női képviselők nyújtották be (illetve ők akadályozták meg a negatív reformokat). Fontos tehát, hogy a demokrácia intézményeiben jelen legyenek a nők. Szikra szerint Magyarországon azonban a jelenlegi szexista kormányzati attitűd is hozzájárul ahhoz, hogy a gondoskodó munka nincs megfizetve és az ezzel kapcsolatos jóléti rendszer az összeomlás szélén áll.

Lubicá Kobová filozófus a prágai Károly Egyetem Gender Studies tanszékéről érkezett és „A gondoskodás piaci modellje és transznacionális gyakorlatok: a gondoskodás mint feminista ügy” címmel tartott előadást. Elsőként a gondoskodás válságát mutatta be különböző országokban. Szlovákiában 2015-16-ban tiltakozás alakult ki a nővérek körében a kedvezőtlen munkafeltételek és az alacsony fizetés miatt. A tiltakozáshoz tanítók is csatlakoztak azzal a követeléssel, hogy jobban becsüljék meg a nevelési, így szintén gondoskodási munkájukat. Ausztriában mintegy 640 000 idős embernek van szüksége 24 órás ügyeletre. A szlovák nők sokáig domináltak ezen a piacon, de most már egyre jellemzőbb a román, magyar és bolgár nők megjelenése. Sőt, a gazdagabbak a Fülöp-szigetektől alkalmaznak ápolót, mert az onnan érkezett fiatal nők a gyerekeket angolul is megtanítják. Prágában sem számít különlegesnek, ha valaki takarítónőt alkalmaz, azaz a reprodukív munkát átadja más nőknek – a munka és magánélet összeegyeztetésének ez egy elfogadott módja.

A gondoskodással kapcsolatos feminista attitűdök a mozgalom a második hullámából indulnak ki, azon belül is a különbség- vagy kulturális feminizmusból, amelyek célja, szembefordulva az androcentrikus normákkal, pozitív töltést adni a nők gondoskodási munkájának. Carol Gilligan „két morál” teóriája szembeállítja az elvont igazságosság inkább férfiakra jellemző és felértékelt etikáját a kapcsolatokra alapozott, inkább nőkre jellemző ún. törődésetikával. Gilligan interjúiból az is kiderül, hogy a nők nehezen tudják megfogalmazni a saját szükségleteiket, és gyakran háttérbe szorítják azokat mások szükségleteinek kielégítése, így az emberi kapcsolatok fenntartása javára. Ez nem feltétlenül pozitív: a szerző szerint is fontos szempont, hogy a nők a saját szükségleteikre, a saját hangjukra is figyeljenek. Szükséges továbbá a gondoskodás „de-esszencializálása”, azaz, a férfiak is sajátítsák el a törődés etikáját. Annak is fontos lenne véget vetni, hogy a gondoskodást a magánszférába

szorítjuk vissza: a gondoskodást közösségi értéként kell felfogni. Ami a gondoskodási krízis lehetséges okait illeti, a kulturális magyarázat szerint az a meggyőződés tér vissza benne, hogy a múltban a nőket nem vették figyelembe. A materialista magyarázat ezzel szemben nem történelmi okokat keres, hanem a gazdasági rendszer aktuális állapotának tulajdonítja a gondoskodás krízisét. Például a már említett Nancy Fraser a monetáris kapitalizmust teszi felelőssé, melyben a tőkefelhalmozás feltétele az el nem ismert társadalmi reprodukció. Jelenleg a gondoskodás kommodifikációját tapasztaljuk, azaz azt, hogy meg lehet, vagy adott esetben meg kell venni. Így alakul ki egy globális gondoskodási lánc, ami a gondoskodás krízisét nem oldja meg, csak áttolja azt: az ápoló vagy idősgondozó elmegy egy másik országba, ahol a gondoskodás privatizált a piacon, de közben otthon hagyja a saját gyerekeit, azaz a hiány mindig fent fog állni.

A megoldásokat illetően Kobová azt javasolta, hogy értelmezzük másképp a gondoskodást: egyrészt értsük meg mint értéket. Hivatkozott itt az amerikai filozófus Judith Butlerre, aki szerint mindenkinek az élete mások kezében van. (Ráadásul sokszor olyan emberek tartják a kezükben az életünket, akiket nem is ismerünk.) Másrészt fontos azt is felismerni, hogy mint kapcsolattoktól függő és gondoskodást igénylő embernek kötelességem van a társaimmal szemben. Nem szabad elfelejteni, hogy a gondoskodásban dolgozó embereknek is szükségük van a gondoskodásra. Erre hívta fel a figyelmet a Trencsénben tüntető egészségügyi dolgozók jelmondata: „gondoskodjanak rólunk úgy, ahogy a nővérek gondoskodnak önökről!”

Julia Kubisa szociológus a Varsói Egyetemről érkezett és „Ápolónői mozgalmak Európában” címmel tartott előadást. Azzal kezdte a mondandóját, hogy a gondoskodás a magánéletben is szakértelmet igénylő tevékenység, és ha szakmává válik, az nem jelenti azt, hogy elveszíti azokat a jellemzőket (pl. leértékelt státusz), amik a magánszférában is jellemzők rá. Európa minden részén zajlanak az ápolók részéről tiltakozások, sőt az egész világon, például Kanadában, Ausztráliában és Izraelben is. A problémák és a felvázolt diagnózisok – pl. az alulfizettség, a piac nyomása, a nővérhiány és a szakma elöregedése – globálisan is hasonlóak. A rendszerváltások illetve reformok után mindenütt elbocsátások jellemzők, azzal az indokkal, hogy túl sok az ápolónő, holott valójában a betegek arányához képest kevesen vannak. Ami az alacsony fizetéseket illeti, ennek megítélése mindig relatív, függ például az adott ország kontextusától. Pl. Ausztria célország az elvándorló szlovák, magyar stb. nővérek számára, az osztrák nővérek viszont maguk is elégedetlenek a fizetésükkel. Helytelen az elképzelés, miszerint nyugaton megfizetik a gondoskodást (pl. a brit orvosok is tiltakoztak a közelmúltban). Az elöregedő társadalom és az orvostudomány fejlődése következtében az ápolónőknek egyre speciálisabb tudásra van szükségük.

Kubisa a továbbiakban a tiltakozások általános jellemzőit tárgyalta. Ezek általában alulról szerveződnek (ez a helyzet pl. Szlovákiában, Lengyelországban, Svájcban, Finnországban és Portugáliában), azaz nem csak a vezetők határozzák meg e megmozdulásokat. A mozgalom központi jelszavai mindenütt az ápolónők professzionalizmusa köré csoportosulnak, azaz, igyekeznek hangsúlyozni, hogy az ápolás szaktudást igénylő munka. Fontos politikai argumentumként kerül előtérbe, hogy a gondoskodási munkát az ápolónők nem azért végzik, mert nőként erre születtek vagy erre predesztinálódtak volna, hanem azért, mert képesítést szereztek erre.

E professzionalizmus azonban egyúttal kihívást is generál: nehéz egyidejűleg küzdeni azért, hogy jól felkészült munkaerőnek tartsák, egyben el is ismerjék őket. A munkájukkal járó

felelősség tudata, együtt a hagyományos nemiszerep-elvárásokkal, nem kedvez annak, hogy botrányt csináljanak: a társadalmi nemi sztereotípiák értelmében a hangos követelkezés nem nőies. Még inkább nehezíti a helyzetet, hogy a rossz munkakörülmények és a nővérhány dacára sok országban jellemző a nővérek prekariátusba száműzése, pl. határozott idejű szerződések vagy az önfoglalkoztatás szorgalmazása. Ez azt eredményezi, hogy több helyen, több állásban kell dolgozniuk, ami nemcsak a gondoskodó munka minőségének rovására megy, hanem a szervezkedést is megnehezíti.

Jellemző ugyanakkor, hogy ha a nővérek leküzdik mindezen nehézségeket, meghaladják a nőiességhez kapcsolódó korlátokat, akkor viszont igen látványos és sokszor sikeres akciókat szerveznek. A tiltakozás formái között (főleg ahol az egészségügyben tilos sztrájkolni) megjelenik a tömeges felmondás, amelyre sor került már Szlovákiában, Finnországban (ahol 16 000 fő mondott fel egyszerre!), Svédországban és Dániában. Ezek a megmozdulások elérték a béremelést. Jellemző az is, hogy tömeges betegszabadságra mennek. Az egészségügy siralmas állapotát gyászolandó, fekete ruhát öltöttek Lengyelországban és Magyarországon is. Előfordult még zászlók elhelyezése vagy épületek blokád alá vonása. Ezeknek a megmozdulásoknak mindig igen nagy a társadalmi támogatottsága: ez Dániában (2008-as adatok alapján) 80, Finnországban 61, Lengyelországban pedig 75 %-os volt a közvélemény-kutatások szerint.

A mozgalmak mindenhol azt hangsúlyozzák, hogy nincs jó gondoskodás megfelelő ellentételezés nélkül. Európa szerte az az éthosz jellemző a tiltakozásokra, hogy ne ártsunk a betegnek. Fontos viszont, hogy már nem azt a kérdést teszik fel az ápolók, hogy etikus-e a tiltakozás, hanem azt, hogy etikus lenne-e nem akcióba lépni az egészségügy jelenlegi működése mellett, ami veszélyezteti a beteget.

A rendezvény második részében Szikra Dorottya moderációja mellett kerekasztal-beszélgetésre került sor a visegrádi országok aktivistáival. Szikra arra kérte az öt résztvevőt, hogy mesélik el, mikor és hogyan döntöttek úgy, hogy az aktivizmus érdekében meghaladják a nőikkel szemben támasztott sztereotip elvárásokat, és kikben találtak szövetségeseire.

Iveta Lazorová, a Nővérek és Bábák Szlovák Kamarájának elnöke elmondta, hogy hazájában elterjedt az illegális, „fekete ágy” intézménye, ami azt jelenti, hogy a hivatalos ágyszám helyett a gyakorlatban kétszer annyi beteg jut ugyanarra az egy-két nővérré. A problémákat súlyosbítja, hogy a kórházakból ellopják, eladják a segédeszközöket, gyógyszereket. A végső lökést a szervezkedéshez egy felmerülő törvényjavaslat adta az egészségügyben dolgozók bérének emeléséről, mely előnytelen konstrukció lett volna, ráadásul megosztotta volna az ágazat dolgozóit. Először nem erőszakos tiltakozó akciókra törekedtek, de a politika meg sem hallgatta, és mint „gyenge nőket” lebecsülte őket. Akkor döntöttek a radikalizmus mellett, a finn példa adta nekik az inspirációt. Végül 2015-ben egész Szlovákiára kiterjedő hálózatuk alakult ki és, 60%-os társadalmi támogatottság mellett mintegy 1400 nővér adta be egyszerre a felmondását. Lazarová családja támogatta az aktivizmusát. „A gyerekeimnek megmutattam, hogy néz ki az, ha az ember kiáll a jogaiért: anyai példaképpé is vártam az akció két hónapja alatt” – mondta.

Zuzana Netolická Csehországból érkezett, onkológiai főnővér, az Egészségügyi és Szociális Területen Dolgozók Szakszervezetének vezetője. Elmesélte, hogy 2004-ben több cseh kórházhoz hasonlóan az övék is Rt.-vé alakult és, noha vonakodott, őt jelölték a

szakszervezeti tanácsba. Náluk egyelőre nagy akcióra még nem került sor, mert az szakszervezetük jól működik. Jelenleg a bérek, fizetések növeléséről tárgyalnak a kormánnyal, és a szabályozáson is igyekeznek javítani. Tavaly 5 százalékos béremelést értek el, idénre 10 százalékos, és a következő két évre további tíz-tíz százalékos sikerült eddig kiharcolniuk. Családjá nem támogatja e tevékenységét, férje jobboldali orientációjú, de Netolická ennek ellenére kitart az aktivizmus mellett. Úgy tűnt, hogy a résztvevők közül még ők vannak a legjobb helyzetben – a többiek hallgatva kezdte mesésnek látni a saját viszonyaikat. Elmondása szerint amikor jobboldali kormány volt hatalmon, nehezebbnek bizonyult a harcuk. Akkoriban pl. tömeges e-mailekkel, sms-ekkel árasztották el a képviselőket, akik vonakodtak szóba állni velük.

Lucyna Dargiewicznek, aki a Nővérek és Bábák Összlengyelországi Szakszervezetének elnöke, a politikai aktivizmus családjában hagyomány.'68-ban kezdte az aktivizmust az Egészségügyi Dolgozók Összlengyelországi Szakszervezetében, de az nem működött hatékonyan. Ekkor hozták létre a nővérek és szülésznők érdekvédelmi képviselőt, aminek Dargiewicz 2013-ban lett az elnöke. Emlékezetes akciójuk volt 2007-ben a „Fehér Városka” Varsóban, amikor egész Lengyelország területéről érkező egészségügyi dolgozók tiltakozásként kis fehér sátorvárost alakítottak ki. Felhívták arra a közvélemény figyelmét, hogy a betegek elhalálozási aránya fordított arányban áll a nővérek anyagi megbecsültségével, mert ha a nővér több állásban kénytelen dolgozni, akkor rosszabb minőségben tudja végezni a munkáját. Miután az egészségügyi miniszter nem megfelelő ajánlatot tett, 2015 szeptemberében a kamarával való szoros együttműködésben mintegy 30000 nővért vitték ki az utcára, melynek eredményeképpen törvénybe iktatták a nővérek évi 400 zlotys fokozatos fizetésemelését a következő négy éven keresztül. Akciójuk ráadásul hozzájárult ahhoz, hogy a kormánypárt elvesztette a tanárok és egészségügyi dolgozók szavazatait, így kénytelen koalícióban kormányozni. A sikerük más szakszervezeteknek is bátorítást adott. Dargiewicz örvendetes tendenciának látja, hogy a lengyel fiatalok között elterjedt a jelszó, hogy „a szakszervezet szexi”, és egyre többen lépnek be.

Szücs Viktória, a Bölcsődei Dolgozók Demokratikus Szakszervezetének (BDDSz) elnöke és a Szakszervezeti Együttműködés Fóruma (SzeF) szóvivője már gyerekkorában is lázadt a tradicionális nemi munkamegosztás ellen. Többek közt gyermekápoló és egészségügyi szakoktató szakot végzett, az ápolószakmát 1999-ben elhagyta. 2004 és 2008 között a XXI. kerületi önkormányzati egyesített bölcsődék szaktanácsadója, majd intézményvezetője volt – e minőségben kiharcolta, hogy az önkormányzat három évre visszamenőleg fizesse ki a munkavállalók elmaradt műszakpótlékját. E siker miatt hívták meg országos szintre, így 2008 óta vezeti a Bölcsődei Dolgozók Demokratikus Szakszervezetét. Elmondása szerint a bölcsődei dolgozók érdekképviselője európai szinten is probléma, mert sem szociális, sem egészségügyi területnek nem számít. A külföldi kollégák irigyelni szokták az évi 46 nap szabadságot, a havi fizetésüket azonban rendre heti bérnek vélik. Szücsék 2011-ben kitaláltak egy képviselőcsere-programot, melynek keretében három parlamenti politikus bement a bölcsődébe dolgozni. Az akció nagy médiavisszhangot keltett, de béremelést nem hozott. 2015-ben „Szociális Konzultációt” szerveztek, melynek keretében egy kosárba gyűjtötték az ágazat dolgozóinak leveleit, és egy foci labda kíséretében átadták a leveleket az EMMI munkatársának. A sztrájk szervezését az új sztrájk törvény megnehezítette, de végül – Szücs ezt a nagy eredmények közé sorolja – a Kúria is jóváhagyta. A kormány az előzetes ígéretésekkel sokakat elbizonytalanított, de végül így is megvalósult az akció. Sok közös akciót szerveznek a szociális ágazattal és többször számíthattak nőszervezetekre, pl. az

(akkori) MSZOSZ nőtagozatára: Szűcs úgy véli, hogy az összefogásban van az erő. A szülőkre is gyakran számíthatnak, mert ők megértik, hogy a gyerekeikkel kevésbé felszabadultan tud foglalkozni egy kifizetetlen villanyszámla miatt aggódó gondozó.

Sándor Mária, gyermek-szakápoló, a Magyarország a Magyar Egészségügyért Civil Társaság elnöke úgy látja, hogy szakszervezeti szinten a magyar ápolónőknek nincs hiteles érdekképviselői szervezete, mert a szakdolgozói kamara és a legnagyobb egészségügyi szakszervezet a mindenkori kormány kiszolgáló személyzete. Jellemző továbbá a többi résztvevő által is felpanaszolt „szalámizó politika”, ami a megosztó béremelésre utal, amit csak egy szűk rétegnek juttatnak. Azaz például ebben a hónapban a betegágy mellett álló nővérek bérét növelték nettó átlag 20.000 Ft-tal, de kimaradtak a nem betegágy mellett dolgozók: a műszaki, irodai, mosodai munkások, és sok esetben a betegszállítók is. Azonban ezt a részeredményt is az ő utcai akcióik érték el az elmúlt másfél évben. Sándor Mária úgy véli, hogy a bérek alacsonyan tartása tudatos pszichés ráhatás az érintett dolgozókra, akik így is kicsinek érzik magukat a kórház rangsorában, és tovább csökkentett önbizalommal gyengék lesznek kiállni magukért. A kedvezőtlen munkakörülmények miatt a nyugdíj előtt egy-két évvel álló nővérek is tömegesen elhagyják az országot. A szövetségesek közül a szerintük túlzott radikalizmus miatt, illetve a hatalmi pozíció elvesztésétől való félelemben többen lemorzsolódtak.

A hozzászólások és kérdések középpontjában leginkább a szakszervezetekben szerzett tapasztalatok álltak. Az aktivizmus nehézségeit legtöbbször az jelenti, hogy a szakszervezetek nem mindig töltik be a funkciójukat, rivalizálnak egymással, vezetőik a dolgozók érdekei helyett a kormányt szolgálják ki, és vonakodnak szembefordulni a hatalommal. A kormány a megmozdulások előtti napokban tett ígéretekkel, illetve megosztó, részleges béremelésekkel próbálja a munkavállalókat egymással szembefordítani. A szervezkedő aktivistáknak megaláztatással, különféle ellenőrzésekkel, zaklatásokkal kell számolniuk, de ez sem tántorítja el őket jogaik érvényesítésétől, amelyért pedig a hatalom és a nemi sztereotípiák kettős nyomása alatt kénytelenek küzdeni. Erőt adnak számukra az elért sikerek és a nagy társadalmi támogatottság. Egyelőre azonban nem kielégítő a szakszervezetek együttműködése sem a szakágakon belül, sem a visegrádi országok között – a helyzet javításához a résztvevők ideális kiindulópontnak értékelték az eseményt.